

“БОБУРНОМА” АСОСИДА ХОРИЖДА ЯРАТИЛГАН БАДИИЙ АСАРЛАР ТАДҚИҚИ

Садокат Алижон қизи ЮСУПОВА

магистр

Самарқанд давлат университети

Самарқанд, Ўзбекистон

sadokatyusupova1998@gmail.com

Аннотация

Ушбу мақолада америкалик шарқшунос олим Ҳаролд Ламбнинг “Бобур-йўлбарс” биографик романида ёритилган улуғ мутаффаққир ҳақидаги муҳим ҳақиқатлар, Бобур образи, унинг авлодларига қолдирган бой ва бебаҳо мероси, сиёсати, давлат бошқаруви ҳақида аниқ фактлар келтирилганлиги таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: Захириддин Муҳаммад Бобур, “Бобурнома”, Самарқанд, Андижон, Ҳиндистон, биографик ёндашув, тарихий шахс, адабиёт, тарих.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА, СОЗДАННЫХ ЗА РУБЕЖОМ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «БАБУРНАМЭ»

Садокат Алижон кизи ЮСУПОВА

магистр

Самаркандский государственный университет

Самарканд, Узбекистан

sadokatyusupova1998@gmail.com

Аннотация

В данной статье анализируются важные факты о великом мыслителе в биографическом романе американского востоковеда Гарольда Лэмба «Бобур-тигр», образ Бабура, богатое и бесценное наследие, оставленное его потомкам, политика, государственное управление.

Ключевые слова: Захириддин Муҳаммад Бобур, «Бабурнамэ», Самарқанд, Андижан, Индия, биографический подход, историческая личность, литература, история.

Ўзбек мутаффаққир, алломалари, шоҳ ва шоиру олимларининг ҳаёт йўли, уларнинг бой ва улкан мероси бутун жаҳон тарихчи, адабиётшунос олимларини ўзига мафтун этмоқда. Айниқса, буюк давлат арбоби, саркарда, улкан сулола давомчиси, шоҳ ва шоир Захириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳаёти ва ижоди Шарқ ва Ғарб олимлари томонидан ҳамон ўрганилиб келинмоқда. Захириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” мемуар асари

Марказий Осиё, Ҳиндистон, Эрон, АҚШ, Россия, Франция, Германия, кунчиқар мамлакат Япония ва бошқа кўплаб мамлакатларда хорижий тилларга таржима қилинди [5]. Бу тадқиқотларни илк бор хорижда, Германияда шарқшунос олим ва моҳир ёзувчи Фрис Вюртле бошлаб берган [7].

Япон олими Ейжи Манонинг “Бобурнома” бўйича амалга оширган беқиёс ишлари, америкалик олим С.М.Беркнинг “Акбаршоҳ – Бобурийларнинг энг буюғи” асари, таниқли инглиз адибаси Румер Годен хонимнинг “Гулбадан, Муҳаммад Ҳайдар Мирзонинг “Тарихи Рашидий” асарлари ва яна ўнлаб китоб ва рисоаларнинг ватандошимиз — Бобур авлодларига етказиб берилиши маънавий ҳаётимизда катта воқеа бўлди. Бобуршунослар, адиб ва шоирларимизнинг ҳам буюк аجدодимиз шахси, ҳаёти ва ижодига қизиқишлари бир зум бўлса-да, сўнмади. Бу бебаҳо маънавий-тарихий хазинанинг вақт ўтган сайин янги-янги дур-у гавҳарлари, яркирок олмослари топилмоқда, бундан кейин ҳам шундай бўлмоғи муқаррар.

Фрис Вюртле бу асарини “Бобумома”дан таъсирланиб, ёшлар учун ёзган. Китоб ўтган асрнинг 1947 йилида Австрияда („С. Жсргл & Со“ нашриёти, Вена) босилиб чиққан. Унда қуйидаги тавсифни ўқиймиз: “Ушбу қиссанинг ёш қаҳрамони Заҳириддин Муҳаммад XVI аср бошида яшаб, давлатни бошқарган. У 12 ёшида Фарғонага подшоҳ бўлган. Ҳиндистонда бир неча аср давомида ҳукмронлик қилган йирик сулола унинг номи билан боғлиқ. Бобур ўз бошидан кечирган воқеаларини она тилида, туркий-чиғатой тилида китоб қилиб ёзган. Бу китоб “Бобурнома” деб аталади ва қўлингиздаги қисса шу асосда яратилди”.

Шунингдек, асл нусхада қисса ҳақида мўжазгина, ғоят таъсирчан муқаддима ҳам берилган. Унда, жумладан, шундай дейилади: “Бу йўлбарс шундай қаҳрамонки, унинг тимсоли ёшлар қалбида оташ, ҳаяжон уйғотади. Унинг қисмати жуда ғаройиб, бир хилда кечмайди. Уни ураб турган муҳит – сир ва синоатларга тўла узок Туркистон сарҳадларида жойлашган Фарғона давлатида дўст ҳам, душман ҳам бисёр. Китобда ёш Заҳириддин Муҳаммаднинг ички ғалаёнлари ва саргузаштларга училиги ўз ифодасини

топган. У бегона юртларни ўрганишни истайди. Бу юртда у нимани орзиқиб истаган бўлса, ҳаммасини топади.

Муаллиф буни кўнгилга хуш ёқадиган шаклда, ўзига хос ранг-барангликда тасвирлайди... У шундай одамлар тимсолини яратадики, мард, жасур йигитлар жанг майдонида жунбушга кели. “Каругли!” дея хайқиришаркан, бу билан ўз баҳодирликларини, ҳеч нарсадан тап тортмасликларини исбот қилишади. Ёзувчи бу ерда ёшлар учун шунчаки бир қисса ёзиш чегарасидан ошиб кетган ва ёшлар ёппасига мириқиб, қўлдан қўймай ўқийдиган антиқа асар яратган. Асарда рухий, ақлий ҳудудлардан ташқарида ўқувчига қимматли кадриятлар даражасидаги хислатлар тақдим этиладики, булар унинг келгусида шаклланиш жараёнида зарур булади. Бу асар орқали мамлакатни бошқариш ҳақида муҳим маълумотлар берилган бўлиб, қўшин ва аскарларни ўз тарбиячилик касб-корида нимагадир эришиш, халққа нафақат ўзига хос қувонч бағишлаш, балки бундан-да юксакроқ нимадир бера олишни истаган киши учун бу асар айни дастуруламалдир” [7].

Фрис Вюртле Бобур Мирзо, темурийзодалар ва уларнинг насл-насабига эҳтиром ва ҳурмати чексиз эканлигини асарида таъкидлаб ўтади. Қисса “Осмондаги темир қозиқ”, “Карвонбоши”, „Умаршайх Мирзонинг ўлими”, „Оқ каптар”, “Яшил ўқ”, „Ноғора чалинди” , „Донолар урушга боради”, „Ҳарбий кенгаш”, „Отлиқлар жанги”, „Оллоҳнинг амри” сингари кичик-кичик йигирма бобдан иборат.

Ўн икки ёшли подшоҳзода Бобур иштирокидаги қизгин воқеалар тафсилоти давомида муаллиф ўша даврдаги Мовароуннаҳрнинг сиёсий-ижтимоий ҳаётига, ҳарбий воқеалар ва низоларга ҳам ўз билим ва тажрибаси доирасида баҳо беради, Аҳси қалъасидаги вазият, Умаршайх Мирзонинг ўлиmidан кейин руй берган таҳликали ҳолатлар, садоқат ва сотқинлик манзаралари ҳаётий тимсоллар, шахслар ва ҳодисалар ёрдамида жонли лавҳалар орқали ишонарли тасвирланади. Фарғона водийсининг сўлим табиати, тоғ-у тошлар тасвири, об ҳаводаги ўзгаришлар ва ҳатто Бобур Мирзо „Бобурнома“да алоҳида тилга олган „Ҳо, дарвеш” даштидаги қуюн, чанг-

тузон буронлари ҳам австриялик муаллиф назаридан четда қолмаган. Германиялик олим Фрис Вюртле Бобурнинг отаси Умаршайх Мирзонинг ўлими тасодиф эмаслигига алоҳида тўхталиб, фикр билдиради. Унда: "Яна бир нозик ҳолат шундан иборатки, асарда Умаршайх Мирзонинг жардан учиб ҳалок бўлиши тасодиф ё қисматдан эмас, балки Шайбонийхондан мартаба ва амал илинжида юрган сотқин беклар, аниқроғи Ахси қалъасининг беги бошлиқ фитначилар гуруҳи томонидан уюштирилган, аниқ режа асосида амалга оширилган суиқасд сифатида ифодаланади" [7].

Бу воқеа тарихий ҳақиқатга қанчалик тўғри келиб келмасин, қиссада ғоят ишонарли, жонли ва таъсирчан тасвирланган.

Америкада эса бу борада илмий изланишларни ва бобуршунослик илмининг инглиз тилидаги мактабини очган шарқшунос олим Ҳаролд Алберт Ламбдир (1892-1962).

Америкалик тадқиқотчи, шарқшунос олим Ҳаролд Алберт Ламб Бобур ва бобурийлар салтанатига оид бир қанча изланишлар олиб борган. Бу тадқиқотларда Бобур шахсиятини улуғлайди, бошидан ўтказганларини китобхонга сўзлаб беради ва ғарб вакилларига мураккаб, таҳликали, аммо мазмунли ҳаёт йўлини ўрнатиб қўриб кўрсатади [3].

Бундан ташқари, Ҳаролд Алберт Ламб АҚШнинг Колумбия университетида ўқиб юрган йилларида у Марказий Осиё давлатлари, Ҳиндистон ва Хитой тарихи, маданиятига қизиқиб, манбаларни излаб, уларни ўрганади. Ламб 20 дан ортиқ тарихий биографиялар яратади. Чингизхон ва мўғуллар тарихи, Амир Темур ва темурийлар салтанати, буюк турк тарихи ва Султон Сулаймон каби ҳукмдорлар ҳаётини ёритади.

Унинг энг машҳур биографик романи “Бобур – йўлбарс” (“Babur the Tiger: First of the Great Moguls”) асари бўлиб, яратган барча илмий ва тарихий асарлари орасида алоҳида ўринга эгадир. Бу асари орқали америкалик тарихчилар ва бутун дунё тарихчи олимлари назарига тушади. Алберт Ламб Бобур характерини бадиий тасвирлар орқали очиб беради. Бундан ташқари, унинг шахсиятига психологик ёндошади.

Бу асар шарқшунос олимнинг энг сўнгги асари ҳисобланиб, Ламб вафот этган йилда, яъни 1962 йилда нашр қилинган. Биография Бобур ҳақида яратилган асарлардан тубдан фарқ қилади. Асарни ёзишдан олдин Ҳаролд Ламб ўша давр жамияти ҳақида муҳим ва аниқ маълумот берувчи манбаларни топиб, таҳлил қилиб, уларни ўрганиб чиқади. Муаллиф асосий фундаментал манба сифатида Бобурнинг мемуар асари “Бобурнома”ни танлайди, далиллар ва ишончли фактлар тўплаш учун Москва, Техрон шаҳарларига боради.

Асарда Мовароуннаҳр, Хуросон ва Ҳиндистондаги кескин тўқнашувлар, тахт учун бўлган жанглар тасвирида Бобур образи маҳорат билан ёритилади. Бобур жангу жадалларда она Ватандан йироқда бўлса ҳам, ўзининг ижодий фаолиятини бир зумга тўхтатмаганлиги ҳақида маълумот берилади. Асарнинг кириш қисмида Ҳаролд Ламб Бобурнинг туғилишига алоҳида тўхталиб, ота томондан темурийлар салтанати давомчиси, она томондан эса кўчманчи ҳаёт кечирувчи мўғуллар сулоласига мансуб Юнусхоннинг набираси эканлигини батафсил ёритиб ўтган.

“Бобурнома” асарида Бобур Мирзо бир ёшга тўлай деб қолган вақтда, унинг бобоси Юнусхон карнай садолари остида водийга амиру беклари билан келганлиги ва Бобурнинг биринчи марта соч кесиш ва унга исм қўйиш маросимида қатнашганлиги, Бобурга исм қўйиш учун улуғ шайх Хўжа Аҳрор Валийга буюрилганлиги ва шайх чақалоққа “Заҳириддин Муҳаммад” дея исм берганлигини, маросимда бобоси Юнусхон чақалоқни кўлига олиб, боши узра баланд кўтариб: “Бу кичкина йўлбарс” деб эълон қилганлигини олим ўз асарида алоҳида келтириб ўтган [1;3].

Ламбнинг таъкидлашича, Юнусхон “Заҳириддин Муҳаммад” исмини тўғри талаффуз қилолмас эди ва натижада “Бобур” исмини қўшган. “Йўлбарс” маъноси эса, арабча “Бобур” сўзи орқали ифодаланар эди. Бобоси Юнусхон мўғул хонлари орасида энг нуфузли ва маърифатли ҳукмдорлардан эди. Асарда муаллиф Бобурнинг онаси отасидан фарқли ўларок, камтарона ҳаёт кечирар, бобоси Юнусхоннинг хоҳиши билан отаси Умаршайх Мирзога никоҳлаб берилганлигини ёзади.

Бобурни Самарқандни икки мартаба эгаллаб, оз фурсатдан сўнг Шайбонийхонга мағлуб бўлиб, азим Самарқандни “шаҳарга сув кирадиган тарнов орқали ярим тунда онасини етаклаганча чиқиб кетди” дея тасвирлайди америкалик олим [3]. Асарда бу воқеадан сўнг Бобур Мирзо қир-адирлардаги чўпонлар томон йўл олганлиги, бу вақтда бемор онасини Тошкентга, тоғаси Маҳмудхон хузурида қолдирганлиги, тоғаси Маҳмудхон унга Даҳкат қишлоғини берганлиги романда батафсил тасвирланган. Олим ўз асарида энг қийин ва ёлғиз кунларида ғазал ёзишни, кўнгил кечинмаларини қоғозга тушуришни хоҳлаганлигига эътиборни қаратган.

Кунларнинг бирида хоннинг одамлари ва хон давра олиб овга чиқадилар. Бобур Мирзо ўзини овдан тийиб, ёзаётган ғазалини охирига етказиб қўйишга қарор қилади. Ўша тугаллаган ғазалнинг матласи будир:

Жонимдан ўзга ёри вафодор топмадим,

Кўнглимдин ўзга маҳрами асрор топмадим.

Ҳаётнинг яхши ва ёмон кунларида Бобур ўзидан бошқа бир садоқатли, вафодор кимсани топмаганлигини Ламб асарида таъсирчан сўзлар орқали ифодалаб берган. Самарқандни ташлаб кетиш унга жуда оғир ботди. Шайбонийхон билан музокара ва сулҳ тузиб, шаҳарни тарк этади. Опаси Хонзода Бегим душман қўлида қолади.

Ҳаролд Алберт Ламб асарида Бобур мирзонинг опасининг ўз ихтиёри билан Шайбонийхон хузурида қолганини бундай тасвирлайди: “Воқеани Бобур Мирзо шундай баён қилади. Лекин Ҳайдар Мирзонинг ёзишича, Хонзода Бегим сулҳ шартларига кўра Шайбонийга берилган эди. Аслида эса укасига ҳамиша садоқат билан хизмат қиладиган Хонзода Бегим ўз ихтиёри билан хон хузурида қолгандай туюлади. Бобур Мирзога садоқатли бўлган бувиси Эсондават Бегим ҳам яна икки аёл билан Самарқандда қолади” [3;69].

“Бобур-йулбарс” романининг “Падаркуш мамлакатига бир назар” бобида Бобур Кобулни қўлга киритиб, энди Бобур Мирзонинг биринчи режаси бу юришда яна қанча мамлакатни қўлга киритишни ҳисоб қилиши акс эттирилган. Асарда тасвирланишича, пойтахтини кесиб ўтадиган дарё шарққа

томон оқиб, Ҳинд дарёсига кўйилар эди. Бобур Мирзо мана шу йўналишда давом этишга қарор қилади. Ҳинд дарёсининг нариги қирғоғида Ҳиндистон деб номланувчи мамлакат жойлашган эди. Ҳаролд Ламб Бобурнинг қўлга киритилган шаҳарни айланиб, аҳоли ва унинг урф-одатларини ўрганганлигини ёзади. Шаҳар Бобур Мирзога жуда маъқул тушган. Бундан ташқари шаҳарнинг атрофини тоғлар ўраб олган бўлиб, ҳавоси тоза ва дилларни яйратган.

Ҳиндикуш тоғлари шаҳарни шимолдаги Қундуз мамлакатидан ажратиб турган. Бобур Мирзо кўз олдига барча куч ва имкониятларини келтириб: “Қизик, булутларни кучиб турган тоғ чўққилари ажойиб гўзал гўшалари ва чексиз ҳудудга ёйилган бу ўлкани Самарқанд сингари бетакрор маконга айлантурса бўлармикан?” деган мулоҳазаларини Ламб Кобул иқлимини таърифлашда Бобур ҳақиқатни биров оширганлигини таъкидлайди [3;111]. Бундан ташқари, романда бу ерга бошқа юртлардан келадиган савдо карвонлари таърифи ҳам келтирилган, карвонлар, асосан, отлардан иборат бўлган. Олимнинг фикрига кўра, Ҳиндистон ва Хуросонни боғловчи асосий восита Кобул вилоятидир [3].

Асарда Ҳиндистондан Кобулга кўплаб савдо маҳсулотлари, айниқса, оқ мато, шакарқамиш, чакмоққанд, шакар, зираворлар ва қуллар олиб келинишини шарқшунос олим тасдиқлаб ўтади. Бобур ўз она Ватанини жуда кўп қумсаши, ҳатто Андижоннинг тил ёрар қовунларини ва узумларини ҳавас билан эслаши тасвирларини асарда учратамиз.

Мирзо Бобур Кобулда ҳам Самарқанд ва Андижондаги каби қовун, шакарқамиш ва олча кўчатларини келтириб, ўстиришга ўриниб кўради. Олчалар яхши тутиб мева берди, аммо шакарқамиш бу ерларда яхши ўса олмаган. Бу ерда етиштирилган қовунлар Андижондаги қовунлар каби маза бера олмаганлиги ҳақида муаллиф хабар беради [3].

“Бобур – йўлбарс” асарида Кобул ҳақида сўз кетар экан, Кобулнинг жуда латиф ҳавоси борлиги, унинг ҳавосидек ҳаволи ер оламда йўқлиги, ёз кунларида кечалари пўстинсиз ётиб бўлмаслиги ҳамда қишнинг қаттиқ совуғи йўқлигини айтади. Самарқанд ва Табриз ҳам хушҳаволиги билан машҳурдир,

лекин у шаҳарларда қаттиқ совуқ бўлиши билан ажралиб туриши ҳақида Алберт Ламб ўз далилларни келтиради.

Америкалик Ламб асарнинг сўнгида 47 ёшида ҳаёт билан видолашган Бобур умрининг 36 йилини тахтда ўтказганини айтади. Йигирма йил давомида кўлга киритган Самарқанд тахтини бой бергандан сўнг у Ҳиндистонда улкан салтанат яратганини сўзлайди. Бу салтанатнинг маҳобатини, афсуски ўзи кўра олмади. Айниқса, 1556 йилда ёш шаҳзода Акбар Мирзонинг тахтга чиқиши билан Ҳиндистон Бобур очиб берган йўлдан бориб ривожланди.

Ҳаролд Ламб таъкидлаганидек, “Буюк бобурийлар салтанати” Бобур туфайли афсонавий гўзаллик, фаровонлик ва маҳобатни ўзида мужассам этган мавқега кўтарилди. Шарқшунос олим Ҳаролд Ламб “Бобур – йўлбарс” биографиясини ёзишда “Бобурнома” мемуар асаридан ва Бобур ҳақидаги тарихий манбалардан фойдаланган. Асар Бобурнинг дунёга келишидан вафотига қадар тарихий воқеаларни инглиз тилида ёритади. Олим Шарқнинг энг зиёли, етук, баркамол шахси сифатида Бобур шахсиятини ўз асари орқали тасвирлаб беради.

Ламб Бобурнинг ватанга бўлган муҳаббатини кўриб, унга ҳурмати янада ошади. У ўз мамлакати ва аҳолисининг аҳволини тубдан яхшилаш учун доимо ҳаракатда бўлади. Бироқ бунга қарамай, Бобурни олим самимий инсоний фазилатли шахс сифатида таърифлайди.

Олим унинг қуйидаги хислатларига тасанно айтади: “У одамларни ҳаётни қадрлашга ва севишга, ростгўй, тўғри бўлишга, душманларга ишонмасликка, ўз шахсий манфаати кетидан қувмасликка, ҳалол, соф кўнгил бўлишга, умуман, руҳий бойликка эга бўлишга, бемаъни моддий бойлик, амалдорлик билан овора бўлиб қолиб, мазлумларни, муҳтожларни оёқ ости қилмасликка, мақсадга зўр бериб интилишга, қатъият билан қандай бўлмасин унга эришишга чақиради”.

Ўлмас ва ноёб асар яратган Ҳаролд Ламб Америка ва дунё ҳамжамиятида “Бобур ва бобурийлар сулоласи” ҳақида муҳим маълумотларни қолдирди, кўплаб тадқиқотлар ёзилишига сабабчи бўлди.

Шунингдек, Бобурнинг фикрий доираси ниҳоятда кенг, унинг эрудицияси жуда чуқур, хотираси эса, «Бобурнома»да кўзга ташланишича, ғоятда тенгсиз, ҳақиқатдан ҳам кишини ҳайратда қолдирадиган даражада бўлган. Уни коинотдаги, табиатдаги барча нарсалар қизиқтиргани сингари ижтимоий ҳаётдаги барча ҳодиса ва соҳалар ҳам қизиқтирган ва у ҳақиқатдан ҳам ҳамма нарса билан шуғулланган. Бунда у ҳамма вақт камолотга ва янгиликка интиланган [1].

Бобур асосан алифбе масалалари билан ҳам шуғулланган. Бобур турк тиллари системасида сузлашувчи халқлар орасида араб алифбесини бошқа, ислоҳ қилинган (бу сўзнинг тўла маъносидан), осонлаштирилган алифбе билан алмаштириш маъқул эканлиги масаласини амалий равишда биринчи бўлиб тақлиф қилди ва бу янги алифбенинг конкрет лойиҳасини унинг ўзи ишлаб чиқишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Ўзбек адабиётини ривожлантиришда Бобур ўзининг катта хиссасини кўшган. Унинг энг яхши асарлари ўзбек адабиётида ажойиб воқеалардан бири бўлиб қолган жаҳон адабиёти хазинасига кирган. Бобур Навоий, Лутфий, Амир Хисрав Деҳлавий ва Шарқнинг бошқа буюк шоирларининг энг яхши традицияларини ижодий давом эттирганлигини кўришимиз мумкин. Асарлари шакл жиҳатидан ҳам, ғоя жиҳатидан ҳам Алишер Навоийнинг баъзи асарлари билан бевосита ҳамоҳанг. Лекин ўзининг асарларида шоирларга муносабатида ҳурмати чексизлигини билдирган.

Бобурдан бизга ҳамда башариятга буюк маънавий бойлик қолган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бобур, Заҳириддин Муҳаммад. Бобурнома. –Тошкент: Фан, 2019. – 440 б.
2. Муҳаммад Ҳайдар Мирзо. Тарихи Рашидий. – Тошкент: Шарқ, 2010. – 720 б.
3. Ҳаролд, Ламб. Бобур – йўлбарс. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – 296 б.

4. Теория литературы. В2-х т. Т. 1. Бройтман С.Н. Историческая поэтика: Учеб.Пособие / Под ред. Н.Д.Тамарченко. – Москва: Академия, 2004. – 340 с.
5. Twentieth Century Authors, a biographical dictionary of modern literature. / Ed. by Stanley J. Kunitz and Howard Haycraft; (Third Edition). New York: The H. W. Wilson Company, 1950. –785 p.
6. Woertle F. Babur, der tiger. –Vienna: S. Jsrgl & Co, 1947. –156 b.
7. Vyurtle F. Andijon shahzodasi. –Т.: O`qituvchi, 2012. – 160 b.